

پوهنتون سلام
پوهنځی شرعيات و قانون
پروگرام ماستري فقه و قانون

امارت اسلامي افغانستان
وزارت تحصيلات علي
معيبيت امور علمي

حقوق شهروندی در شریعت اسلام

رساله ماستري

محصل: فهيمه "رحماني، نوابي"
استاد رهنما: پوهنمل وزير محمد "سعیدی"

۱۴۰۱ هـ.ش ۱۴۴۶ هـ.ق

سال تحصيلي:

پوهنتون سلام
پوهنځی شرعیات و قانون
پروگرام ماستری فقه و قانون

امارت اسلامی افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
معینیت امور علمی

حقوق شهروندی در شریعت اسلام

رساله ماستری

محصل: فهیمه "رحمانی، نوابی"
استاد رهنما: پوهنمل وزیر محمد "سعیدی"

۱۴۰۱ هـ.ش و ۱۴۴۴ هـ.ق

سال تحصیلی:

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دپارتمنت فقه و قانون

بورد ماستری

تصدیق نامه

محترم فهیمه ولد عبدالحنان ID: 619-98-MSF-SH محصله دور هفتم فقه و قانون که رساله

ماستری خویش را زیر عنوان: حقوق شهر وندی در شریعت اسلامی

به روز جمعه ۱۳۰۱/۰۹/۲۳ تاریخ ۱۴۰۱/۰۹/۲۳ هـ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس

بررسی هیات تحکیم مستحق ۸۳ (نمره به عدد) حسن درش (نمره به حروف) گردید،

موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

ردیف	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	دکتور نجیب الله صالح	عضو هیات	
۲	سر محقق سید حبیب شاکر	عضو هیات	
۳	استاد وزیر محمد سعیدی	استاد رهنما و رئیس جلسه	

_____ معاون علمی

_____ امر بورد ماستری

خلاصه بحث

حقوق شهروندی حقوقی است که شهروندان به لحاظ تعلق سیاسی تابعیت و ملیت از آن برخوردار می‌شوند و با حقوق بشر از این جهت همپوشانی دارد که ریشه حقوق شهروندی را باید در حقوق بشر جستجو نمود. در بحث از حقوق شهروندی و جایگاه آن در اسلام، پیش از هر نکته‌ای باید به این حقیقت توجه داشت که اسلام به عنوان آخرین و کامل‌ترین دین الهی در درون خود تمام قواعد، سنت‌ها و مناسبات بشری را دارد؛ بدین معنا که می‌تواند پاسخگوی تمامی نیازهای اساسی انسان و جامعه بشری باشد. رساله حاضر طی پنج فصل حقوق شهروندی را در شریعت اسلامی بحث نموده است. که ابتدای به بررسی مفاهیم حقوق شهروندی پرداخته شده است و در فصل بعدی مبانی حقوق شهروندی مورد بحث قرار گرفته که حقوق شهروندی را بر مبنای کرامت انسانی، بر مبنای عدالت خواهی، بر مبنای مساوات، ستیزی و بالاخره بر مبنای مسئولیت متقابل بحث شده است. در فصل سوم مصادیق حقوق شهروندی را بررسی نمودیم که این مصادیق شامل: حقوق و مذهبی، حقوق قضایی، حقوق فرهنگی، حقوق مدنی و حقوق سیاسی شهروندان می‌شود. همچنان آزادی‌های مشروع را در حقوق شهروندی از دیدگاه شریعت اسلامی بررسی کردیم که این آزادی‌ها شامل آزادی در عقیده، اندیشه، بیان، آزادی در شغل و بالاخره حدود این آزادی‌ها را در شریعت اسلامی مورد بررسی قرار دادیم. به همین ترتیب در فصل پایانی، موارد مذکور را ضمن احادیث و آیات قرآن کریم به بحث گرفتیم و حدود هر کدام را مشخصاً بیان نمودیم. مطالبی بحث شده در آیات شامل: حفظ کرامت انسانی، حق حیات، حق عدالت و برابری، حق امنیت و رفاه، و حقوق اجتماعی شهروندان چون حق آزادی در عقیده و بیان، گفت و گوی مسالمت آمیز، توجه به اصول و صلح بین المللی می‌باشد، همچنان مطالب متذکره بر مبنای احادیث نیز بحث گردیده است.

فهرست موضوعات

مقدمه ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

فصل اول: کلیات حقوق شهروندی و مبانی آن

مبحث اول: مفاهیم ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

مطلب اول: مفهوم حق ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند یک: حق در لغت ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند دو: حق در اصطلاح ..... *Error! Bookmark not defined.*

مطلب دوم: ارکان حق ..... *Error! Bookmark not defined.*

مطلب سوم: انواع حق ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند یک: حق مالی و غیر مالی ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند دو: حق عینی و دینی ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند سوم: حق معنوی ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند چهارم: حق معلق و منجز ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند پنجم: حق موقت و حق دائمی ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند ششم: حق حال و مؤجل ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند هفتم: حق ثابت و متزلزل ..... *Error! Bookmark not defined.*

مطلب چهارم: مفهوم شریعت ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند اول: معنای لغوی شریعت ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند دوم: معنای اصطلاحی شریعت ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند سوم: ویژگی های شریعت اسلامی ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند چهارم: علاقه شریعت با فقه و تفاوت های هر دو ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند پنجم: علاقه شریعت اسلامی با شرائع دیگر و قانون ..... *Error! Bookmark not defined.*

مطلب پنجم: تعریف شهروند ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند اول: تعریف حقوق شهروندی ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند دوم: مفهوم حقوق شهروندی ..... *Error! Bookmark not defined.*

مبحث دوم: کلیات ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

مطلب اول: پیشینه کلمه شهروند ..... *Error! Bookmark not defined.*

مطلب دوم: موضوع حقوق شهروندی ..... *Error! Bookmark not defined.*

مطلب سوم: ویژگی های حقوق شهروندی ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

بند اول: سنت های نظری شهروندی ..... *Error! Bookmark not defined.*

بند دوم: تاریخچه حقوق شهروندی ..... *Error! Bookmark not defined.*

فصل دوم: مبانی حقوق شهروندی

مبحث اول: حقوق شهروندی بر مبنای کرامت ذاتی ... *Error! Bookmark not defined.*

مطلب اول: تفاوت بین کرامت ذاتی و اکتسابی ..... *Error! Bookmark not defined.*

مطلب دوم: حق کرامت ذاتی پایه اصلی حقوق شهروندی در اسلام ..... *Error! Bookmark not defined.*

مبحث دوم: حقوق شهروندان بر مبنای عدالت خواهی .. *Error! Bookmark not defined.*

مطلب اول: تعریف عدالت ..... *Error! Bookmark not defined.*

مطلب دوم : عدالت، از حقوق شهروندان در قرآن و احادیث.....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب اول : تعریف مساوات .....
مطلب دوم : تساوی شهروندان در قرآن .....
مطلب سوم : تساوی شهروندان در احادیث .....
مبحث چهارم: عاقبت ظلم ستیزی .....
مبحث پنجم: حقوق شهروندی بر مبنای مسئولیت متقابل. *Error! Bookmark not defined.*

فصل سوم: مصادیق حقوق شهروندی

مبحث اول : حقوق مذهبی شهروندان .....
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .....
مبحث دوم : حقوق فرهنگی شهروندان .....
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .....
مطلب اول : نظریه‌ی شهروندی فرهنگی؛ ماهیت و اهداف آن .. *Error! Bookmark not defined.* ..
مطلب دوم : حقوق فرهنگی، شهروندی فرهنگی و دموکراسی جهانی *Error! Bookmark not defined.*
defined.
مبحث سوم: حق آزادی انتخاب حکومت و رهبر .....
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .....
مبحث چهارم : حقوق سیاسی شهروندان .....
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .....

فصل چهارم: آزادی های مشروع در حقوق شهروندی

مبحث اول: حقوق شهروندی و آزادی مشروع .....
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .....
مطلب اول : تعریف آزادی .....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب دوم: نگاهی کوتاه به پیشینه آزادی .....
Error! Bookmark not defined. .....
مبحث دوم: مصادیق آزادی های مشروع .....
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .....
مطلب اول: آزادی عقیده .....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب دوم : آزادی بیان .....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب سوم: آزادی اندیشه .....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب چهارم: آزادی اطلاعات .....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب پنجم: آزادی کار .....
Error! Bookmark not defined. .....
مبحث سوم : مبانی آزادی .....
Error! Bookmark not defined. .....
مبحث چهارم : حدود آزادی های مشروع .....
Error! Bookmark not defined. .....

فصل پنجم: بررسی حقوق شهروندی در آیات قرآن کریم و احادیث شریف

مبحث اول: حقوق فردی شهروند در آیات و احادیث .....
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .....
مطلب اول: حفظ کرامت انسانی .....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب دوم: حق حیات .....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب سوم: حق عدالت .....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب چهارم: حق بر امنیت و رفاه عمومی .....
Error! Bookmark not defined. .....
مطلب پنجم: حق رفاه و آسایش .....
Error! Bookmark not defined. .....
مبحث دوم: حقوق اجتماعی شهروند در آیات و احادیث .....
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .....
مطلب اول : گفت و گوی مسالمت آمیز .....
Error! Bookmark not defined. .....

مطلب دوم: حقوق شهروندان غیر مسلمان ..... *Error! Bookmark not defined.*
مطلب سوم: عدالت پشتوانه حقوق اجتماعی در اسلام.. *Error! Bookmark not defined.*
مطلب چهارم: توجه به اصول مشترک ..... *Error! Bookmark not defined.*
مطلب پنجم: نفی نژادپرستی ..... *Error! Bookmark not defined.*
مطلب ششم: پذیرش حقوق اقلیت ها ..... *Error! Bookmark not defined.*
مطلب هفتم: به رسمیت شناختن انبیاء (علیهم السلام) و کتب آسمانی *Error! Bookmark not defined.*
defined.

مطلب هشتم: صلح بین المللی ..... *Error! Bookmark not defined.*

نتیجه گیری 6

پیشنهادهات 8

منابع 9

نتیجه گیری

1. حقوق شهروندی حقوقی است که شهروندان به لحاظ تعلق سیاسی تابعیت و ملیت از آن برخوردار می شوند و با حقوق بشر از این جهت همپوشانی دارد که ریشه حقوق شهروندی را باید در حقوق بشر جستجو نمود؛ در واقع حقوق بشر مربوط به حقوق انسان صرف نظر از موقعیت زمانی و مکانی اوست؛ در حالی که حقوق شهروندی در قلمرو دولت ها قابل بحث است؛ پس در حقوق بشر رابطه یک طرفه حق و در حقوق شهروندی رابطه دو طرفه حق-تکلیف مطرح می شود. سابقه تاریخی حاکی از آن است ریشه حقوق شهروندی در غرب را همانند سایر موضوعات علوم اجتماعی بایستی در یونان باستان جستجو نمود که سیر تحولات آن در غرب تاکنون شامل حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی است. با این وجود جایگاه حقوق شهروندی از نظر قرآن کریم و ائمه معصومین در اداره جامعه اسلامی به مراتب دارای سابقه ای طولانی تر می باشد و تحت عنوان حقوق حاکم بر مردم و حقوق مردم بر حاکم مورد بحث و بررسی قرار می گیرد. باتوجه به مطالبی که گفته شد، مشخص می شود که در مفهوم شهروندی، همزمان حقوق و تکالیفی متناسب برای هر یک از شهروندان در نظر گرفته می شود. بر این اساس شهروندی در عین حال که مجموعه حقوقی را برای شهروندان معین می کند و آن ها را بدون استثناء، بهره مند از این حقوق می داند، تکالیفی را نیز برای آن ها متصور می شود که باید به آن ها بپردازند.
2. در بحث از حقوق شهروندی و جایگاه آن در اسلام، پیش از هر نکته ای باید به این حقیقت توجه داشت که اسلام به عنوان آخرین و کامل ترین دین الهی در درون خود تمام قواعد، سنت ها و ایده آل های بشری را دارد؛ بدین معنا که می تواند پاسخگوی تمامی نیازهای اساسی انسان و جامعه بشری باشد. همان طور که گفته شد، نظام شهروندی به معنای واقعی آن، به معنای برخورداری عموم اعضای جامعه از حقوق و تکالیف برابر است، به گونه ای که هیچ تبعیضی از لحاظ سیاسی، اجتماعی و حقوق مدنی میان افراد جامعه وجود نداشته باشد. در باب مسئولیت شهروندان اسلامی، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و سلم) در بیان گهرباری می فرمایند: (الا کلکم راع و کلکم مسؤول عن رعیته). در همین زمینه گفته شد که در اسلام هر جا صحبت از رعیت شده، مراد همان حقوق شهروندی امروزی است.
3. در مقام مقایسه جایگاه حقوق شهروندی در میان ادیان و مکاتب بشری، اسلام در عالی ترین مرتبه قرار دارد؛ چه آن که به انسان در مقام (خلیفه الهی) حقوق و آزادی های اجتماعی را داده و در عین حال او را مسؤول و مکلف به شناختن خیر خود و دیگران دانسته است. اساساً در نظام حقوقی اسلام

به‌طور کلی حق و تکلیف با هم وجود دارد. از دیگر سو در این نظام حقوقی، نوعی ضمانت اجرای تکلیفی و شرعی نیز به چشم می‌خورد.

4. نکته مهم دیگر این‌که در جامعه اسلامی همه شهروندان از حقوق سیاسی و اجتماعی برخوردارند و در تمام شؤون جامعه و حکومت مشارکت دارند که در این منظور، مفهوم شهروند حتی به غیر مسلمانان نیز اطلاق می‌شود. در خصوص مسؤلیت شهروندان مسلمان در جامعه در قبال یکدیگر پیامبر اعظم (صلی الله علیه و سلم) می‌فرماید: هرکس شب را به صبح برساند در حالی‌که به امور مسلمین اهتمام ندارد، از مسلمانان نیست. از دیگر سو از آن جهت که هدف اسلام، ساختن همه انسان‌ها و دعوت آنها به احراز مقام خلیفه الهی است، تعاون و همکاری در آن اهمیت به‌سزایی دارد، به‌طوری که در قرآن به‌عنوان مهم‌ترین منبع حقوق اسلامی با آیاتی روبه‌رو می‌شویم که ما را به همکاری در کار خیر و عدم تعاون بر گناه و زشتی‌ها سفارش می‌کند، که به خوبی، نشان‌دهنده اهمیت و جایگاه خود و مشارکت جمعی در سرنوشت جامعه است.

5. تلاش برای استقرار دموکراسی در جوامعی که مردم آن به حقوق و تکالیف شهروندی آگاه نیستند می‌تواند موجب بروز هرج و مرج‌های اجتماعی شود. اما با توجه به اینکه در ادبیات حقوقی معاصر در کنار حقوق شهروندی به دو مفهوم حقوق بشر و حقوق اساسی نیز برمی‌خوریم لازم است مرزهای ظریف میان این مفاهیم سه‌گانه و دلالت موضوعی هر یک را در نظر داشت. زیرا گاهی این سه مفهوم به صورت مترادف و گاهی به جای یکدیگر و به صورت جانشینی برای یکدیگر مورد استفاده قرار می‌گیرند. حقوق بشر به مثابه عالی‌ترین هنجار حقوقی فهم می‌شود که نسبت به حقوق موضوعه و نیز حقوق شخصی در مرتبه والاتری قرار دارد.

6. شهروندان اجزایی از یک سیستم هستند که با در اختیار داشتن لوازم و ابزار مورد نیاز، هر کدام کارکرد مشخصی دارند و ایجاد سامان و نظم در حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مستلزم کارکرد صحیح هر یک از این عناصر در کنار سایر مولفه‌های موثر از جمله دولت است. ویژگی دیگر شهروندی این است که بر اساس آن، شهروندان رسماً از عضویت مشروع و برابر در یک جامعه بهره‌مندند و هیچ عاملی نمی‌تواند عضویت مشروع شهروندان را از آنان سلب نموده و یا برای آنها سلسله مراتبی قرار دهد. همچنین با اطلاق واژه شهروند به افراد عضو جامعه، نمی‌توان برای آنها موقعیت‌های نابرابر متصور شد. در واقع شهروندی وصفی است عادلانه برای همه افراد و آحاد یک ملت که در قالب آن کلیه افراد واقعاً از وضعیتی یکسان و برابر برخوردار باشند. بر این مبناست که شهروندی موجبات همگرایی و همبستگی اجتماعی را فراهم می‌سازد.

7. در واقع خود حکومت (در جوامع دموکراتیک و مردم سالار) تبلور حقوق شهروندی است. به عبارت دیگر حکومت زاییده تحقق بخشی از حقوق شهروندی است. هرچند حکومت در حمایت و رعایت مصادیق حقوق شهروندی و تنظیم سازوکارهای مربوط به تحقق آن موثر است. اما تمامیت حقوق شهروندی ناشی از اراده حکومت و تمایل وی برای اعطای آن به مردم نیست. حقوق شهروندی از جامعیتی برخوردار است که شکل و نوع حکومت و حاکمان را در درون خود جای می‌دهد. در واقع این شهروندان هستند که با اعمال حقوق خود به انتخاب حکومت و حاکمان می‌پردازند، بر این مبنا موجودیتی که خود ناشی و زاییده حقوق شهروندی است نمی‌تواند موجد این حق باشد. نکته دیگر آنکه حقوق شهروندی دارای کلیت و یکپارچگی است که نمی‌توان اجزای آن را از هم تفکیک کرد. نگاه انتزاعی و ناقص به حقوق شهروندی و تلاش برای رعایت قسمتی از این حقوق در مقابل نادیده گرفتن بخش دیگری از آن نه تنها زمینه اجرا و تحقق نمی‌یابد، بلکه کلیت حقوق شهروندی را نیز مخدوش می‌سازد.

پیشنهادات

با دقت در نتایج بدست آمده و مشکلات مطرح شده پیشنهادات ذیل ارائه می‌گردد:

- 1) تعیین مرجعی خاص به منظور رسیدگی به شکایات مردم در حوزه فرهنگی، اگر طرف مقابل دستگاه های حکومتی بودند در دیوان عدالت اداری یا مرجع جدیدالتاسیس و اگر افرادی اعم از حقوقی یا حقیقی غیر از نهاد های عمومی بودند در مرجعی دیگر.
- 2) تلاش جامعه علمی کشور در جهت تبیین هرچه بیشتر حقوق شهروندان از منظر شریعت اسلام و بومی سازی و تولید علمی جهت بهتر سازی تأمین این حق از طریق بررسی و ارائه تحقیقات در زمینه های حقوق شهروندان.
- 3) پیشنهاد می‌گردد، منبع خاصی با عنوان حقوق شهروندان در شریعت اسلامی تدوین و ترتیب گردیده و ضم قوانین ملی گردد.

فهرست منابع

- 1) القرآن الکریم.
- 2) ابراهیمی، جهانبخش (1383). سیری در حقوق بشر، تهران، انتشارات زوار.
- 3) احمدی، ظ (1387). نگاهی به مسأله تنوع فرهنگی و نقش رادیو در ایران، دو فصلنامه فرهنگ و ارتباطات، شماره 3، صص 5-35.
- 4) افتخارزاده، ف (1384). بررسی چارچوب تربیت شهروندی برای قرن 21، نشریه همشهری، نمایه کتابخانه دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- 5) اقیه، محمد. (2016). الوطن و المواطنة في الكتاب و السنة. (Doctoral dissertation, 0).
- 6) آقای جنتمکان، حسین (1390). حقوق کیفری عمومی، ج ۲، تهران، انتشارات جنگل، جاودانه.
- 7) باقری، سید ابوالحسن، (1399) نقد سیاست کیفری افغانستان در قبال نقض حقوق شهروندی. رساله دکتری تخصصی، جامعه المصطفی العالمیه، موسسه آموزشی علوم انسانی.
- 8) بسته نگار، محمد (1386). حقوق بشر از منظر اندیشمندان، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- 9) علي جمال الدين، م. و محمد. (2019). أسس المواطنة في الشريعة الإسلامية. روح القوانين، 88(88)، 2-74.
- 10) پروفیسور مصطفی زلمی (1435 هـ.ق)، المدخل الداراسه الشرعیه الاسلامیه فی نمط جدید، ص 1-2.
- 11) خلفای راشدین از خلافت تا شهادت، صلاح عبدالفتاح الخالیدی، 2014م.
- 12) دانش، پوهاند دوکتور حفیظ الله (1393). حقوق جزای عمومی، ج ۱ (کتاب درسی)، کابل، انتشارات سیرت.
- 13) رضایی پور، آرزو (1385). حقوق شهروندی، انتشارات آریان.
- 14) سنن ابن ماجه (1998). ابن ماجه أبو عبد الله محمد بن یزید القزويني، وماجة اسم أبیه یزید. دار إحياء الكتب العربية
- 15) شیخ الاسلامی، محسن (1380). حقوق عمومی، تهران، انتشارات کوشا.
- 16) صادقی، ع؛ موسوی، م و دلبری، س (1390) شهرداری به مثابه یک نهاد اجتماعی و شکل گیری شهروندان فرهنگی، مندرج در: مجموعه مقالات همایش علمی شهرداری به منزله نهاد اجتماعی، معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، جلد چهارم، تهران: تپسا.
- 17) صحیح البخاری، ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بخاری، نشر الدار الدعوة، تركيا 1401 هـ.

- (18) صحیح مسلم، مسلم بن حجاج نیشابوری، تصحیح معمر فواد عبدالباقی، چاپ اول، قاهره، مصر 1412ق/1991م.
- (19) علی صداقت، قاسم(1391). راهکارهای تضمین حقوق شهروندی در فقه اسلامی و قوانین افغانستان. انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (علیه الرحمه).
- (20) عشایری، طاها، قنبری برزیان، نامیان، مهتری آرانی، & محمد. (2021). بررسی تأثیر مصرف رسانه‌های جمعی بر امنیت اجتماعی شهروندان. امنیت ملی، 11(39)، 321-344.
- (21) عمید زنجانی، عباسعلی(1367). فقه سیاسی، ج 2، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- (22) غلامی، حسین(1385). مبانی حقوقی و تطبیق عدالت جزائی در افغانستان، رهنمود حقوقی برای کارمندان مسلکی افغانستان و راهنمای تعلیمی حقوق برای کارکنان نظام عدلی و قضایی افغانستان.
- (23) مردانی، نادر، سخی اکبری، غلام(1396). مطالعه‌ی تطبیقی تأثیر مفاد اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر در قانون اساسی افغانستان و در تحقق اهداف حقوق بشری در این کشور. مطالعات حقوق تطبیقی، 10(1)، 325-346.
- (24) مصطفی احمد، زرقا، المدخل الفقهی العام، ج3، ص3.
- (25) محمود بن احمد، غیتایی، البنایه شرح الهدایه، ج8، ص 301. زین الذین، ابن نجیم حنفی. بحر الراحق شرح کنز الدقائق، ج6، ص184.
- (26) منافی شرف آباد، ک؛ زمانی، ا و مهدوی خواه، ع(1393). تربیت شهروند جهانی، تهران: مرکز ملی مطالعات جهانی شدن، چاپ اول.
- (27) هاشمی، سیدمحمد(1384). حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، تهران، انتشارات میزان.
- (28) قیه، محمد. (2016). الوطن و المواطنة في الكتاب و السنة. (Doctoral dissertation, 0).
- (29) جواد کاظم محسن. (2011). المواطنة: الحقوق والواجبات من منظور إسلامي. The International and Political Journal, (18).
- (30) علي جمال الدين، م. و محمد. (2019). أسس المواطنة في الشريعة الإسلامية. روح القوانين، 88(88)، 2-74.
- (31) جواد کاظم محسن. (2011). المواطنة: الحقوق والواجبات من منظور إسلامي. The International and Political Journal, (18).

- 32) Abowitz, K. & Harnish, J. (2007). Contemporary Discourses of Citizenship, *Review of Educational Research*, Vol 76, No 4. pp. 653-690.
- 33) Akgunduz, A. (2009). A position on the Islamic concept of citizenship and Muslim minorities. *ICR Journal*, 1(1).
- 34) Boele van Hensbroek, B. (2010). Cultural Citizenship as a Normative Notion for Activist Practices, *Citizenship Studies*, Vol. 14, No. 3, pp. 317-330.
- 35) Byram, M. (2006). Developing a Concept of Intercultural Citizenship: In G. Alred, M. Byram, and M. Fleming, (Eds.) *Education for Intercultural Citizenship: Concepts and Comparisons*, Clevedon: Multilingual Matters.
- 36) Delanty, G. (2007). Theorising Citizenship In a Global Age, In *Globalization and Citizenship: The Transnational Challenge*, by Hudson, W. and Slaughter, S., Routledge, Taylor & Francis Group.
- 37) Flores, W.V & Benmajor, R. (1997). Introduction: Constructing cultural citizenship. In W.V. Flores & Benmajor, R (Eds), *Latino Cultural citizenship: Claiming identity, space and rights*, Boston: Beacon, pp.1-26.
- 38) Kamali, M. H. (2009). Citizenship: an Islamic perspective. *Journal of Islamic Law and Culture*, 11(2), 121-153.
- 39) Nelson, C., Treichler, P. A., & Grossberg, L. (1992). Cultural studies: An introduction. *Cultural studies*, 1(5), 1-19.
- 40) Leung, S. & Lee, O.W. (2006). National identity at a crossroads: the struggle between culture, language and politics in Hong Kong. In G. Alred, M. Byram & M. Fleming (Eds.), *Education for intercultural citizenship. Concepts and comparisons*. Clevedon, U.K.: Multilingual Matters, pp. 23-46.
- 41) Marshall, T. H., Casado, M. T., & Miranda, F. J. N. (1997). Ciudadanía y clase social. *Reis*, (79), 297-344.
- 42) Rosaldo, R. & Flores, W.V. (1997). Identity, conflict and evolving latino communities: cultural citizenship in Sanjose, California. Boston: Beacon.
- 43) Saada, N., & Gross, Z. (2017). Islamic education and the challenge of democratic citizenship: a critical perspective. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 38(6), 807-822.

- 44) Scott, R. M. (2007). Contextual citizenship in modern Islamic thought. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 18(1), 1
- 45) Stevenson, N. (2003). *Culture and Citizenship*, London, Sage Publication.
- 46) Stevenson, N. (2010). Cultural Citizenship Education and Democracy: Redefining The Good Society, *Citizenship Studies*, Vol.14, No.3, pp. 275-291.
- 47) Pakulski, J. (1997). Cultural citizenship. *Citizenship studies*, 1(1), 73-86.
- 48) Turner, B. (1986). *Citizenship and capitalism. The debate over reformism*. London: Allen & Unwin.
- 49) Turner, B.S. (2001). Outline of a General Theory of Cultural Citizenship, in Nick Stevenson, *Culture and Citizenship*, London, Sage Publication.

بخاطر دسترسی به متن کامل این تحقیق مراجعه شود به:
پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته
و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af